

1. Jämlikhet, jämställdhet och genus – en introduktion

Av Docent Charlotte Holgersson och Professor Anna Wahl

I följande text introduceras begreppen jämlikhet och jämställdhet och på vilket sätt de utgör politiska mål. Även det vetenskapliga begreppet genus och några bakomliggande tanketraditioner och forskningsområden introduceras för att synliggöra var kunskapen på området kommer ifrån. Texten är baserad på en stor mängd forskning som finns sammanfattad i de verk som finns i referenslistan.

Jämlikhet och jämställdhet

Jämlikhet är ett politiskt begrepp som avser rättvisa förhållanden mellan alla individer och grupper i samhället och utgår från en ideologisk ståndpunkt om mänskliga rättigheter och allas lika värde. Till exempel står det i den svenska regeringsformen (SFS 2018:1903) om att ”det allmänna ska verka för att alla människor ska kunna uppnå delaktighet och jämlikhet i samhället och för att barns rätt tas till vara. Det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person.” Jämlikhet inom politiken handlar om demokrati, medan ekonomisk jämlikhet handlar exempelvis om jämlik tillgång till utbildning och jämlik fördelning av inkomster och förmögenhet. Jämlikhet innebär därför både jämlika förutsättningar och jämlika utfall.

Jämlikhet har också identifierats som ett hållbarhetsmål i FN:s Agenda 2030 för en hållbar utveckling. Många av hållbarhetsmålen knyter an till olika aspekter av jämlikhet och det har därför formulerats en övergripande ambition om att ingen ska lämnas utanför (”Leave no one behind”). Det finns även ett särskilt mål, SDG 10 om ”Minskad ojämlikhet”, som handlar om att ojämlikheten inom och mellan länder ska minskas. Bland delmålen finns målet att minska inkomstklyftorna; att social, ekonomisk och politisk inkludering ska främjas; och att lika rättigheter för alla och frihet från diskriminering för alla ska säkerställas.

Medan begreppet jämlikhet används mer allmänt, används begreppet jämställdhet för att fokusera relationen mellan könen. Jämställdhet innebär att alla oavsett kön har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom livets alla områden. I Sverige finns exempelvis ett övergripande politiskt mål om att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv. Målet antogs med bred politisk enighet 2006. Detta mål har delats upp i sex delmål:

1. En jämn fördelning av makt och inflytande. Kvinnor och män ska ha samma rätt och möjlighet att vara aktiva medborgare och att forma villkoren för beslutsfattandet.
2. Ekonomisk jämställdhet. Kvinnor och män ska ha samma möjligheter och villkor i fråga om betalt arbete som ger ekonomisk självständighet livet ut.
3. Jämställd utbildning. Kvinnor och män, flickor och pojkar ska ha samma möjligheter och villkor när det gäller utbildning, studieval och personlig utveckling.
4. Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Kvinnor och män ska ta samma ansvar för hemarbetet och ha möjligheter att ge och få omsorg på lika villkor
5. Jämställd hälsa. Kvinnor och män, flickor och pojkar ska ha samma förutsättningar för en god hälsa samt erbjudas vård och omsorg på lika villkor.
6. Mäns våld mot kvinnor ska upphöra. Kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet.

Jämställdhet handlar alltså om en rättvis fördelning av makt, inflytande och resurser, samt om den mänskliga rättigheten att leva ett liv fritt från diskriminering och våld. De olika målen är baserade på statistik och forskning som visar på att det råder ojämställdhet i samhället, det vill säga att kvinnor och män behandlas olika och att detta också påverkar deras livsvillkor på olika sätt.

I likhet med jämlikhet har även jämställdhet identifierats som ett hållbarhetsmål i FN:s Agenda 2030. För SDG 5 om jämställdhet finns sex delmål:

- 5.1 Avskaffa alla former av diskriminering av alla kvinnor och flickor överallt.
- 5.2 Avskaffa alla former av våld mot alla kvinnor och flickor i det offentliga och privata rummet, inklusive människohandel, sexuellt utnyttjande och andra typer av exploatering.
- 5.3 Avskaffa alla skadliga sedvänjor, såsom barnäktenskap, tidiga äktenskap och tvångsäktenskap samt kvinnlig könsstympning.
- 5.4 Erkänna och värdesätta obetalt omsorgs- och hushållsarbete genom att tillhandahålla offentliga tjänster, infrastruktur och socialt skydd samt genom att främja delat ansvar inom hushållet och familjen, i enlighet med vad som är nationellt lämpligt.
- 5.5 Tillförsäkra kvinnor fullt och faktiskt deltagande och lika möjligheter till ledarskap på alla beslutsnivåer i det politiska, ekonomiska och offentliga livet.
- 5.6 Säkerställa allmän tillgång till sexuell och reproduktiv hälsa och reproduktiva rättigheter i enlighet med överenskommelserna i handlingsprogrammet från den internationella konferensen om befolkning och utveckling, Pekingplattformen samt slutdokumenten från respektive översynskonferenser.

Ofta ses också jämställdhet som en förutsättning för andra hållbarhetsmål. Analyser visar till exempel att kvinnor har ett större miljöengagemang i såväl värderingar som handling och därför förväntas klimatfrågor hamna högre upp på den politiska agendan med fler kvinnor i beslutande organ. Det finns även analyser som pekar på att jämställdhet har en positiv effekt på ett lands ekonomiska tillväxt som följd av en ökad tillgång på arbetskraft och att befolkningens samlade kompetens och förmågor kommer till användning. Studier visar exempelvis att kvinnor i utvecklingsländer i genomsnitt investerar en högre andel av

hushållsinkomsterna i familjens välfärd, barns hälsa och utbildning än vad män gör, vilket skapar bättre förutsättningar för nästa generation och på längre sikt bidrar till ekonomisk tillväxt i ett land. Inom näringslivet är det också vanligt att se jämställdhet och jämlikhet som ett medel för att uppnå andra mål, till exempel ökad effektivitet i verksamheten, verksamhetsutveckling och ökad tillväxt.

I många vardagliga sammanhang handlar jämställdhet ofta om frågor som berör problem och orättvisor mot kvinnor. En tidig benämning av jämställdhetsarbete var just "kvinnosaken". Att det ofta förknippas med kvinnor kan förstås utifrån att det är främst kvinnor som påtalat att, och på vilket sätt, kvinnor missgynnas i den patriarkala samhällsordningen. Denna ojämlika maktrelation påverkar också män varför det är viktigt att komma ihåg att jämställdhet inte handlar om endast kvinnor utan om maktrelationen mellan könen.

Dessutom tenderar samtal om jämställdhet att utgå från en binär förståelse av kön. Det finns två köns kategorier, kvinnor och män, som dominerar i vårt samhälle och som till exempel är de två juridiska könen i den svenska lagstiftningen. Det finns emellertid människor som inte kan eller vill delas in i någon av dessa två köns kategorier men som påverkas av synen på kön i det omgivande samhället. Det finns även röster i samhällsdebatten som efterlyser en bredare förståelse av kön och fler köns kategorier. Därför kan jämställdhet sägas handla om att alla oavsett kön, inte enbart kvinnor och män, har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom livets alla områden.

Vidare betraktas ofta kategorierna kvinnor och män som homogena kategorier men forskningen pekar på att det finns skillnader i villkor inom dessa kategorier som är kopplade till andra ojämlikheter i samhället. Till exempel har kvinnor med utländsk bakgrund i genomsnitt sämre ekonomiska förutsättningar, större svårigheter att komma in på arbetsmarknaden, lägre inkomster och sämre hälsa än kvinnor med inhemsk bakgrund. Därför handlar jämställdhet också om andra aspekter av jämlikhet, precis som jämställdhet är en fråga som skär genom alla aspekter av jämlikhet. Jämställdhet kan därmed inte frikopplas från jämlikhet eller ses som en snävare fråga än jämlikhet. En vanligt förekommande utgångspunkt har därför blivit att kön alltid spelar roll men att det aldrig är det enda som spelar roll.

Begreppet mångfald förknippas ofta med jämlikhet och jämställdhet. Mångfald handlar om olikheter mellan individer och grupper. I svensk politik började mångfaldsbegreppet användas under 1990-talet när frågor om invandring och integration hamnade på den politiska dagordningen. Förståelsen av mångfald i Sverige har sedan dess även kommit att omfatta andra dimensioner såsom ålder, kroppsfunction och sexualitet. Denna förståelse har påverkats av den amerikanska diskursen om *diversity* som handlar om att uppskatta skillnader mellan människor och som betonar fördelarna av att ta vara på dessa skillnader. Forskningen har dock påpekat att en risk med mångfaldsbegreppet är att fokus inte hamnar på att motverka skillnader i villkor utan att det istället återskapar stereotypa föreställningar om olika grupper.

Genus

I jämförelse med de tre begreppen jämlikhet, jämställdhet och mångfald som samtliga utmärks av politiska målsättningar och förändringsarbete i praktiken, så är begreppet genus annorlunda. Genus är ett vetenskapligt begrepp som används inom forskning för att beskriva betydelser av kön. Som nämnts tidigare, är kön en sorteringsprincip. I vår kultur delar vi in människor i två grupper, kvinnor och män, och tillskriver dem vissa egenskaper, kvinnlighet och manlighet. Vi ser ofta dessa egenskaper inte bara som olika utan förstår dem ofta som motsatspar. Dessutom kopplar också egenskaperna till olika saker eller fenomen i vårt samhälle. Detta har i forskningen fått olika beteckningar, t.ex. könsmärkning, könsstämpling, genusifiering, genuskodning, men fångar samma företeelse, nämligen att vi associerar saker och fenomen såsom yrken, arbetsuppgifter, roller och positioner till antingen manlighet eller kvinnlighet. Denna indelning avspeglas i hur våra samhällen är strukturerade och får konsekvenser för människors liv, oavsett om vi kan identifiera oss med den kategori som vi blivit indelad i eller inte. Forskningen visar emellertid att betydelsen av att vara kvinna eller man, och kvinnlighet eller manlighet, inte är given utan varierar i tid och rum. Det finns dock ett återkommande mönster i de flesta samhällen vi känner till – att män och manlighet värderas högre än kvinnor och kvinnlighet. Genus handlar därmed om en maktrelation mellan könen, en relation som dessutom samverkar med andra maktrelationer såsom klass, etnicitet, ras, kroppsfunction, ålder och sexualitet.

Många forskare använder kön och genus som synonymer medan andra vill skilja på dem för att markera att genus är ett analytiskt begrepp. Oavsett val av begrepp är utgångspunkten att det handlar om sociala konstruktioner, det vill säga socialt och kulturellt skapade föreställningar, normer och värderingar som varierar i olika kontexter och förändras över tid. Dessa sociala konstruktioner får konsekvenser för hur vi ser på biologiska skillnader. Med ett genusperspektiv ses inte människan som en varelse som determineras av sin biologi utan utgångspunkten är att det finns en komplex växelverkan mellan arv och miljö som påverkar beteenden och egenskaper och att det därför också är svårt att särskilja tydliga orsakssamband mellan biologiska skillnader och sociala skillnader som gäller oavsett tid och rum.

Förståelsen av hur maktrelationen mellan könen återskapas har påverkats av olika feministiska ideologier, d.v.s. idéer om hur samhället borde vara, hur samhället fungerar och därmed också varför könen möter olika villkor. Även om genusforskning ofta har en uttalad emancipatorisk ambition, d.v.s. att den syftar till att generera kunskap som bidrar till en jämn fördelning av makt mellan könen, innebär det inte att genusforskning är mer ideologisk eller politisk än annan forskning. Genusforskning har däremot synliggjort att forskning aldrig kan vara neutral och befriad från ideologi utan att den alltid är partiell och partisk, varför detta kräver medvetenhet och reflektion hos forskaren.

Två inflytelserika feministiska tanketraditioner är sprungna ur etablerade ideologier, marxismen och liberalismen. Marxistisk feminism härleder den ojämlika maktrelationen mellan könen ur kapitalismen och kapitalets makt över arbetet. Arbetet förutsätter att arbetaren har någon annan som utför det obetalda hushållsarbetet och därmed drar kapitalet nytta av den ojämlika arbetsfördelningen mellan könen i hemmet. Mäns makt över kvinnor ses därför som

ett resultat av kapitalets makt över arbetet. Marxistisk feminism har också synliggjort ideologins roll i att återskapa föreställningar om kön och relationen mellan könen. Inom liberalfeminism betraktas inte ojämställdhet som ett resultat av sociala strukturer utan snarare som en följd av ett stort antal individuella orättvisor, såsom att kvinnor inte haft samma rättigheter till utbildning och arbete som män, eller att det finns sexistiska attityder hos individer som bidrar till att upprätthålla ojämställdhet.

Inom en tredje tanketradition, radikalfeminism, härrör den manliga överordningen till mäns kontroll över kvinnors kroppar och sexualitet. Radikalfeminism pekar på hur den rådande heteronormativa kulturen utgår från att kvinnor och män kompletterar och begär varandra och hur detta påverkar organiseringen av andra aspekter av relationen mellan könen. Det finns en närbesläktad tanketradition, socialistisk radikalfeminism, som ser klass och genus som sammanflätade. Denna tanketradition lyfter fram att samhället organiseras i två sfärer, produktion och reproduktion, där reproduktion förknippas med familjebildning, sexualitet och omsorg och något som kvinnor utför, och som underordnas produktion som förknippas med män och avlönat arbete. Genom att benämna det som arbete har socialistisk radikalfeminism synliggjort kvinnors obetalda och nedvärderade sysslor.

Vidare har den amerikanska svarta feminismen och postkolonial feminism pekat på hur genus är sammanflätat med maktordningar kopplade till idéer om nation, hudfärg och etnicitet. Det är inom postkolonial feminism som begreppet intersektionalitet har utvecklats för att visa hur genus samverkar med olika maktrelationer. Ytterligare en tanketradition, ekofeminism, kopplar ihop ojämställdhet med miljöförstöring. Den lyfter fram att västerländska dualistiska förståelser av natur/människa och kvinnor/män leder till att män och det mänskliga överordnas, varför allt som anses icke-mänskligt och kvinnligt ses som resurser för män och det mänskliga att utnyttja. Samtliga feministiska tanketraditioner har bidragit till att genus idag ses som en komplex maktrelation som är sammanflätad med andra maktrelationer och som återskapas på olika sätt i en mängd olika sammanhang.

Inom genusforskning är det vanligt att beskriva att genus inte bara är något som finns, utan att vi "gör" genus i det vardagliga. Vi påverkas i våra tankar och handlingar av de normer och värderingar som finns i den omgivande kulturen och samhället. Vissa normer och värderingar finns formaliserade, t.ex. via lagstiftning, och andra är mer outtalade. Dessa mer outtalade normer och värderingar gör sig emellertid påmind när vi bryter mot dem, t.ex. reagerar vi om en man klär sig i klänning. Ofta är dessa normer och värderingar så självklara för oss att vi sällan tänker på dem, än mindre ifrågasätter dem, varför vi många gånger återskapar dem helt omedvetet. Detta gör att det kan vara svårt, men inte omöjligt, att förändra maktrelationen mellan könen.

Referenser

Ah-King, Malin (2021) *Genusperspektiv på biologi*. Stockholm: Högskoleverket. Tillgängligt på:

<https://www.uka.se/download/18.12f25798156a345894e2d73/1487841906259/genusperspektiv-biologi.pdf>

Boréus, Kristina, Neergaard, Anders & Sohl, Lena (2021) *Ojämlika arbetsplatser. Hierarkier, diskriminering och strategier för jämlikhet*. Lund: Nordic Academic Press. Tillgänglig på:

<https://www.kriterium.se/site/books/e/10.21525/kriterium.30/>

Eriksson, Mia & Gottzén, Lucas (2020) *Genus*. Stockholm: Liber.

Gemzöe, Lena (2014) *Feminism*. 2:a upplagan. Stockholm: Bilda.

Lundberg, Anna & Werner, Ann (2016) *En introduktion till genusvetenskapliga begrepp*. Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning. Tillgänglig på:

http://www.genus.se/wp-content/uploads/En_introduktion_till_genusvetenskapliga_begrepp.pdf

Naturvårdsverket (2019) *Så hänger jämställdhet och jämlikhet ihop med miljömålen. En analys av ömsesidiga beroenden mellan olika hållbarhetsmål*. Rapport 6856. Stockholm: Naturvårdsverket.

<https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6856-1.pdf?pid=23950>

Thurén, Britt-Marie (2004) *Genusforskning – Frågor, villkor och utmaningar*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Tillgängligt på: <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2004-01-12-genusforskning---fragor-villkor-och-utmaningar.html>

Tillväxtverket (2019) *Att fortsätta välja jämställdhet*. Tillgängligt på:

https://tillvaxtverket.se/download/18.1580493316b902911f764e65/1562145795332/Att_fortsatta_valja_jamstallldhet.pdf

SCB (2020) *På tal om kvinnor och män 2020*. Örebro: SCB. Tillgängligt på:

https://www.scb.se/contentassets/98bad96ec1bd44aea171b2fb4f7b3f64/le0201_2019b20_b_r_x10br2001.pdf

Wahl, Anna, Holgersson, Charlotte, Höök, Pia & Linghag, Sophie (2018) *Det ordnar sig. Teorier om organisation och kön*. Lund: Studentlitteratur.

SFS 2018:1903 Regeringsform. Tillgänglig på: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kungorelse-1974152-om-beslutad-ny-regeringsform_sfs-1974-152

Förenta Nationernas Agenda 2030 för hållbar utveckling. Tillgänglig på:

<https://sdgs.un.org/goals>